

Moralinis auklėjimas ir tarpasmeninių santykių raida

Praėjusio šimtmečio raidos psichologo L. S. Vygotškio darbuose galima rasti ypatingai įdomų ir netikėtą požiūrį į moralinį auklėjimą, kuris iš pirmo žvilgsnio nedera prie jo pagrindinės koncepcijos. Šios koncepcijos pagrindą sudaro aukščiausių psichinių funkcijų raidos idėja, kurios, priešingai nei natūraliai kylančios, yra betarpiškos, savaiminės ir sąmoningos. Vaiko raida iš šios pozicijos yra suprantama, kaip socialiai išsivysčiusių savikontrolės ir savo elgesio modeliavimo metodų įsisavinimas. Teigiama, kad dorovinis vaiko vystymasis turėtų pasireikšti kaip moralinių normų, kurios gali tapti sąmoningumo auginimo ir savo moralinio elgesio formavimo priemonėmis, supratimas.

Būtent toks požiūris šiuo metu realizuojamas daugumoje ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo įstaigų, kur pagrindinis moralinio auklėjimo metodas yra moralinių normų ir elgesio taisyklių mokymas. Naudojant pasakas, istorijas ar vaidinimus vaikai mokomi vertinti personažų poelgius ir savybes, susipažįsta su moralinėmis normomis ir doru elgesiu. Manoma, kad moralinių vertybių supratimas ir priėmimas skatina atitinkamą vaikų elgesį: sužinoję „kas gerai ir kas blogai“, vaikai ims siekti tinkamų poelgių ir vengti netinkamų. Tačiau patirtis rodo, kad yra ne taip. **Dauguma jau trejų ketverių metų vaikų teisingai įvertina gerus ir blogus kitų personažų poelgius;** jie žino, kad reikia nusileisti silpnesniam, dalintis su draugais, padėti kitiems ir pan. *Tačiau realiaame gyvenime jų veiksmai, kaip matome, tolimi nuo žinomų taisyklių.*

L. S. Vygotškis aršiai kritikuoja šiuos moralinio auklėjimo metodus. Jis sako, kad dorinis ugdymas negali būti grindžiamas įstatymais ir elgesio taisyklėmis. **Pedagoginis darbas, paremtas moraliniais įstatymais ir draudimais, nebus sėkmingas, nes tai „gąsdina silpnesnius ir iššaukia pasipriešinimą stipriems“.** Bet kokia baimė, priklausomybė nuo bausmės ir pagyrimo, jau rodo moralinių vertybių trūkumą. O nustatytos taisyklės pažeidimas, priešingai, pažeidėjui suteikia drąsos, iššūkio ir vidinės jėgos aureolę. Saugodami vaikus nuo to, ką draudžiama daryti, mes fiksuojame jų dėmesį būtent ties tuo poelgiu ir tarsi stumiame tai padaryti. „Jeigu teisingo poelgio *suvokimas negarantuoja* jo atlikimo, tai *žinojimas*, kaip atlikti neteisingą poelgį, tikrai jį *skatina*“. Jeigu vaikas yra auklėjamas tokiu būdu, jis gali susilaikyti nuo blogų poelgių, tačiau toks auklėjimas „lygus nuliui, nes už susilaikymą sumokėta baimės ir pažeminimo kaina.“

Be to, ugdymas grindžiamas moralinių standartų laikymusi, sukuria absoliučiai klaidingą supratimą apie moralines vertybes ir elgesį, tarsi tai būtų asmeninis nuopelnas, savotiškas pranašumas, kuris sukelia puikavimąsi ir panieką kitiems. Visa tai nėra suderinama su doroviniu ugdymu. "Moraliai elgiasi tas, kuris nežino, kad elgiasi moraliai".

Šie gana radikalūs ir netradiciniai L. S. Vygotškio pasisakymai tarsi atmeta dorinio ugdymo atskyrimą pedagogo darbe kaip savarankišką kryptį. Lygiai taip pat jis neigia ir laisvo auklėjimo idėją. Jis teisingai pažymi, kad visiškai laisvė reiškia suaugusiojo nusišalinimą nuo auklėjamojo darbo, tokiu būdu paliekant vaiką auklėti stichijoms. Paliktas pats vienas vaikas gali sukelti sau didelę žalą. **Auklėjimas visada reiškia vienokį ar kitokį laisvės apribojimą.** Jeigu auklėtojas atsisako auklėti, šį darbą atlieka gatvė, žiniasklaida ir pan. Taigi, dorinis ugdymas yra būtinas, tačiau turėtų būti grindžiamas ne išorės draudimu, o vidine motyvacija – tuo, kad žmogų natūraliai traukia gėris ir grožis. „Moralus elgesys jam turėtų tapti natūraliu ir turėtų pasireikšti laisvai, lengvai ir betarpiškai.“

Pagrindine strategija pasak L. S. Vygotskio turėtų tapti teisingas „socialinio elgesio derinimo su kitoku savo elgesiu“ kūrimas. **Šis terminas išreiškia gyvą bendravimą tarp vaikų, jų tarpusavio santykių realybę, kai vaikai pradeda gerbti savo draugų išgyvenimus bei dalintis bendra patirtimi ir jausmais.** Tie pojūčiai, kuriuos sukelia poelgių atspindžiai, ir yra stipriausios auklėjimo priemonės.

Galima daryti išvadą, kad vaiko dorinis ugdytas ir švietimas turi būti pagrįstas tinkamu vaikų tarpusavio santykių organizavimu. Vis tik tam, kad teisingai išspręstume šį pedagoginį uždavinį, būtina susitelkti į tarpasmeninių santykių vystymosi ankstyvame amžiuje tyrimus ir suprasti psichologines sąlygas, kurios palankiausiai leidžia formuoti geriems žmonių tarpusavio santykiams, o taip pat ir galimiems pavojams numatyti.

Šie tyrimai pagrįsti M. I. Lisinos hipoteze, kad visi tarpusavio santykiai glaudžiai susiję su savęs ir kito asmens vaizdu: tai iškyla bendroje veikloje ir yra tos veiklos produktas. Santykiai ir savęs vaizdas yra pagrįsti dviem aspektais – subjektyviuoju ir objektyviuoju:

- ✓ Subjektyvusis savęs suvokimo pradas atitinka visuminį savęs kaip sąmonės šaltinio, savojo aktyvumo, valios ir išgyvenimų pajautimą. **Tai tam tikras centras, sąmonės branduolys, kuriame žmogiškasis AŠ yra unikalus ir nepakartojamas, nesulyginamas su niekuo ir turi absoliučią vertę.** Tai leidžia sukurti betarpišką ir vertingą kito žmogaus kaip vientisos asmenybės priėmimą ir išgyvenimą, bei atrasti gilų ryšį su juo, kurti įvairias to santykio formas (atjauta, bendradarbiavimas, abipusis dėmesys ir pan.)
- ✓ **Objektyvusis pradas atspindi asmens įsivaizdavimą apie konkrečias jo savybes, žinias, įgūdžius, gebėjimus, galimybes, statusą grupėje - jų vertinimą ir aktualumą.** Tokiu būdu atliekamas savojo AŠ apibrėžimas, jo fiksacija. Šie įsivaizdavimai sukuria tam tikrą savęs vaizdą, kuris veikia kuriant santykį su pasauliu, kitais žmonėmis ir pačiu savimi. Iš šios pozicijos asmuo vertina ir atpažįsta atitinkamas kito žmogaus savybes ir lygina su savimi. Kitas asmuo gali tapti savęs įtvirtinimo ir savęs realizavimo priemone (savo interesų ir poreikių patenkinimo). Objektyvusis požiūris užtvirtina savojo AŠ ribas, savo išskirtinumą.

Šie du aspektai yra būtini ir vienas kitą papildantys sąmonės ir kitų asmenų vertinimo elementai, tačiau jų pasireiškimo laipsnis ir turinys gali iš esmės skirtis.

Atlikti empiriniai tyrimai, paremti šiuo teoriniu požiūriu, davė galimybę sekti vaiko tarpasmeninių santykių vystymąsi, susiejant su jo sąmonės vystymusi per pirmuosius septynerius gyvenimo metus. Šie tyrimai parodė, kad nauja ir labai svarbi sritis - vaiko tarpasmeninių santykių (jo santykiai su bendraamžiais) atsiranda ankstyvame amžiuje - trečiaisiais gyvenimo metais. **Paaiškėjo, kad pirmiausia kurdamas santykį su bendraamžiu vaikas patiria savo panašumus su kitu vaiku.** Ankstyvame amžiuje bendraamžių nuotraukose vaikai atpažįsta save, o realiame kontakte atkuria kito vaiko judesius, vokalizaciją, mimiką, tarsi atspindėdamas kitą vaiką ir pats atsispindėdamas jame. Toks abipusis pripažinimas ir atspindėjimas sukelia vaikams labai džiaugsmingas emocijas. Tipiška, kad šiuo periodu vaikai silpnai reaguoja į kito vaiko individualias savybes (jo išvaizdą,

įgūdžius, gebėjimus ir kt.), bei nepastebi veiksmų ir būsenų. Pirmiausia vaikai kituose vaikuose mato savo atvaizdą ir vienmečio buvimas šalia padidina jų aktyvumą ir emocionalumą.

Galima daryti prielaidą, kad emocinė – praktinė sąveika ankstyvojo amžiaus vaikams suteikia savojo vientisumo suvokimą, didina aktyvumą, kai jį atspindi ir atkuria kitas vaikas. Vaikai dar neišskiria atskirų savo ir kitų savybių bei bruožų. **Jų santykių dar neriboja joks daiktiškumas, bendravimas yra emocinis, betarpiškas ir nevertinantis.** Visa tai, nežiūrint į akivaizdžius skirtumus, kuria pirmąsias vaiko bendravimo su suaugusiais ir kitais vaikais formas. Abiem atvejais vaikas atpažįsta save kituose ir tai suteikia jam bendruomeniškumo ir priklausymo grupei jausmą. Suvokdami savo atspindį kituose, mažyliai lengviau atskiria save ir įtvirtina savo vientisumo bei aktyvumo jausmus.

Nepaisant to, kad bendravimo su bendraamžiais poreikis nėra pats svarbiausias vaiko poreikių hierarchijoje, galima manyti jog emocinė – praktinė mažų vaikų sąveika vaidina svarbų vaidmenį tolimesniame tarpusavio santykių vystyme. **Būtent šiuo laikotarpiu yra klojami pamatai betarpiškam bendravimui ir ryšiui su kitu asmeniu.** Bendra veikla, emocijos (dažniausiai teigiamos), kuriomis vaikai lengvai užsikrečia vieni nuo kitų, sukuria vieningumo su sau lygiais ir panašiais žmonėmis jausmą, kuris vėliau gali tapti gilesnių žmogiškųjų santykių pagrindu. Tačiau ankstyvame amžiuje šis bendruomeniškumas turi grynai išorinį, situacinį ir procesinį pobūdį. Be to, atpažindami save vienmečiuose, mažyliai geriau susipažįsta su savimi. Panašumų fone kiekvienas vaikas daug ryškiau pamato savo paties individualumą. Įsižiūrėdamas į savo atvaizdą vienmetyje, mažylis tarsi objektyvizuoja save, išskirdamas konkrečias savo savybes ir bruožus.

Toks santykis su bendraamžiais išsilaiko iki maždaug ketverių metų. **Trimečiai vaikai gana abejingi bendraamžių veiksams, suaugusiųjų vertinimui, jų nejaudina sėkmės ir nesėkmės.** Tuo metu jie lengvai užsikrečia kito vaiko džiaugsmingomis emocijomis (nors beveik nepastebi negatyvių išgyvenimų), gali dalintis žaislu ar užleisti vietą žaidime, jei suaugęs to paprašys. Tai gali reikšti, kad bendraamžis dar nėra labai svarbus veikėjas vidiniame vaiko pasaulyje.

Lemiamas lūžis požiūryje į bendraamžius vyksta vaikams ikimokykliniame amžiuje. Penkeri metai raidos psichologijoje paprastai nėra laikomi kritiniu amžiumi. Vis tik tyrimų rezultatai rodo, kad tai labai svarbus momentas vaiko asmenybės vystyme, ypač šis lūžis paveikia bendravimo su vienmečiais sritį. Vaikams atsiranda stiprus poreikis bendradarbiauti ir užsiimti bendra veikla. Vaikų bendravimas susitelkia ties praktine ir žaidybine veikla. Vaikai atidžiai ir pavydžiai stebi bendraamžių veiksmus, vertina juos ir stipriai emociškai reaguoja į suaugusiojo vertinimą. **Šiuo laikotarpiu žymiai išauga gebėjimas suprasti bendraamžio jausmus ir išgyvenimus** (tiek kiekybiškai, tiek kokybiškai). Dažnai tokia empatija būna neadekvati: kito vaiko pasiekimai gali nuliūdinti ir įžeisti, o nesėkmės džiuginti. Vaikai pradeda girtis, pavydėti, konkuruoti, demonstruoti savo privalumus. Ženkliai padaugėja vaikų konfliktų ir jie tampa aštresni. Auga įtampa santykiuose su bendraamžiais, daugiau nei kitose amžiaus grupėse pasireiškia dvilypumas ir drovumas.

Savajame AŠ yra išskiriamos ir vertinamos tam tikros savybės, gebėjimai, įgūdžiai ir pan. Tačiau tai gali vykti tik lyginant save su kitais vaikais. Ikimokyklinio amžiaus vaikas ima save vertinti per kitą vaiką. Jokios savybės nėra savaime svarbios ir vertingos, jei nematomos „kito akimis“. **Šio vertinimo tikslas jau nebėra rasti kai ką bendro (kaip trimečiams), o priešingai – atskirti save**

nuo kitų. Bendraamžis tampa atskiru subjektu, padedančiu save palyginti ir išskirti. Be to, savęs palyginimas su kitu vyksta ne tik realiame kontakte, bet ir vidiniame vaiko pasaulyje; atsiranda pastovus pripažinimo poreikis, savęs įtvirtinimas ir savęs įvertinimas kito akimis, o tai yra svarbūs suvokto tapatumo komponentai. Visa tai, žinoma, kelia įtampą ir konfliktus tarp vaikų.

Apie šeštus septintus metus santykiai su bendraamžiais dar kartą iš esmės keičiasi. Auga emocinis išitraukimas į tarpusavio veiklą ir patirtį, empatija kitiems tampa ryškesnė ir adekvati; piktdžiugiavimas, pavydas, konkurencija pasireiškia gerokai rečiau ir ne taip aštriai kaip penkiamečiams. Dauguma vaikų jau geba atjausti kitų vaikų sėkmes ir nesėkmes, pasiruošę padėti ir paremti. Ženkliai padidėja vaikų aktyvumas, nukreiptas į bendraamžius (paguoda, pagalba, nuolaidumas). Pasireiškia ne tik noras reaguoti į kito vaiko pergyvenimus, bet ir suprasti juos. Apie septintus metus sumažėja ir vaikiškas drovumas. Sumažėja vaikų konfliktų aštrumas ir intensyvumas.

Tai gali reikšti, kad baigiantis priešmokykliniam laikotarpiui bendraamžis vaikui tampa ne tik palyginimo objektu, bet ir savaime vertinga, pilnavertiška asmenybe, su kuria galima bendrauti ir kurti santykius. Galima teigti, kad subjektyvaus komponento atsiradimas ir sustiprėjimas santykyje su kitu šešerių septynerių metų amžiuje atspindi tam tikrą pokytį vaiko sąmonėje. **Šiame amžiuje vaikai pradeda suvokti ne tik savo konkrečius veiksmus ir savybes, bet ir savo troškimus, išgyvenimus, motyvus, kurie skirtingai nuo objektyvių charakteristikų, suvienija ir sustiprina vaiko tapatybę.** Vaiko savasis AŠ jau ne taip stipriai fiksuotas ties savo privalumais ir savybėmis, bet tampa atviras kitų žmonių džiaugsmams ir problemoms. Kitas vaikas nebėra vertinamas kaip savęs įtvirtinimo priemonė. Būtent dėl to vaikai noriai padeda vieni kitiems, užjaučia ir nebereaguoja į kitų laimėjimus kaip į savo asmeninį pralaimėjimą. Rezultatai rodo, kad toks subjektyvus požiūris į save ir kitus daugumai vaikų susiformuoja iki priešmokyklinio amžiaus pabaigos ir būtent tai daro vaikus populiarius bendraamžių tarpe.

Toks yra bendras logiškas vaiko tarpusavio santykių vystymasis amžiaus grupėse su kitais vaikais. Tačiau ne visada vaikų raida vyksta įprastai. Plačiai žinoma, kad vaikų tarpusavio santykiai vystosi labai individualiai. Didelį susirūpinimą kelia probleminės santykių formos (padidėjęs konfliktiškumas, drovumas, agresyvumas, vaiko atstūmimas grupėje). Siekiant iširti šią santykių problematiką, buvo atlikta drovių vaikų, agresyvių priešmokyklinukų ir atstumtų vaikų psichologinių ypatumų analizė. Duomenys parodė, kad visi šie vaikai nesiskyrė nuo bendraamžių pagal intelekto raidą, savarankiškumą ir žaidybinę veiklą. Psichologinės jų sunkumų priežastys slypi kitur.

Nepaisant akivaizdžių elgesio raiškos skirtumų, visų probleminių tarpasmeninių santykių formų pagrindas yra bendra psichologinė bazė. Bendrais bruožais tai gali būti apibrėžiama kaip savo asmeninių ypatybių fiksacija arba objektyvaus savęs ir kitų vertinimo pasireiškimas. **Tokia fiksacija pasireiškia nuolatiniu savęs vertinimu, savęs įtvirtinimu, savo privalumų demonstravimu ir pan.:**

- ✓ Nepopuliarūs, atstumti vaikai išsiskiria stipriu polinkiu save įtvirtinti, apginti savąjį AŠ, įrodyti savo pranašumą; kiti jiems tampa savo vertės įrodymo priemone. A. G. Ruzskoj tyrimai parodė, kad agresyvių priešmokyklinukų išskirtinis bruožas yra intensyvus

pripažinimo ir bendraamžių pagarbos poreikis, taip pat teigiamos savivertės palaikymas ir pastiprinimas.

- ✓ L. N. Galiguzovos darbo rezultatai įtikinamai liudija, kad vaikiško drovumo priežastys yra stiprus pasinėrimas į save ir nuolatinis abejojimas savo asmenine verte. Pastovus nerimas dėl savojo AŠ užpildo visą bendrą veiklą, sutrikdo jausmų sferos vystymąsi.

Akivaizdu, kad sutrikusių tarpasmeninių santykių priežastys glūdi vaiko savivokos ypatybėse.

Konfliktiški, neįprastai aktyvūs, agresyvūs ir labai drovūs priešmokyklinio amžiaus vaikai turi bendrą bruožą – **tam tikrą savivertę**. Bendrais bruožais aukšta savivertė smarkiai kertasi su tuo, kaip vaikai įsivaizduoja esą vertinami kitų vaikų. Turėdamas aukštą savivertę vaikas abejoja tuo, kad kiti jį vertina teigiamai, ypatingai mažai pažįstami asmenys. Drovumo atvejais tas skirtumas pasireiškia kaip nepasitikėjimas savimi, panirimas į save, nerimastingumas ir naujų dalykų baimė; jei vaikas konfliktiškas, jo elgesys tampa demonstratyvus, nuolat stengiamasi įrodyti kitiems savo privalumus, save įtvirtinti. Tačiau abiem atvejais pagrindas yra tas pats – fiksacija ties savimi ir savivaizdžiu. Vaikas tarsi suauga su savo vaizdu ir stengiasi jį išlaikyti. Jis nuolat žiūri į save kitų akimis, tarsi būdamas veidrodžių sistemoje. Vieni vaikai bando pasislėpti nuo šio žvilgsnio, pasinerti į save, kiti priešingai, savimi gėrasi, demonstruoja savo privalumus, vis tik abiem atvejais šie veidrodžiai leidžia matyti tik save, uždengiant aplinkinį pasaulį ir kitus žmones, kuriuose jie gali pamatyti tik įsivaizduojamą kitų požiūrį į save, o ne pačius save.

Žinoma kyla klausimas, kokie faktoriai lemia vienokį ar kitokį santykį su bendraamžiais. Tarp jų paprastai yra išskiriama bendravimo su bendraamžiais patirtis, kuomet formuojami bendravimo įgūdžiai ir kuriasi draugiški santykiai su vaikais. **Tačiau remiantis išdėstytu požiūriu, pagrindinė ir raktinė sąlyga harmoningiems santykiams su bendraamžiais vystytis yra subjektyvus vaikui svarbių suaugusių asmenų (tėvų) santykis su juo bei per šį santykį kuriamas vaiko tapatybės pagrindas.**

Galimybė patikrinti ir patvirtinti šią hipotezę atsirado tiriant priešmokyklinio amžiaus vaikus, gyvenančiais ne su šeimomis (vaikų globos namuose), kurie neteko normalaus subjektyvaus santykio su tėveliais ankstyvame amžiuje, tačiau turi neribotas galimybes bendrauti su bendraamžiais. Šiems vaikams neišsivysto abu tarpasmeninių santykių aspektai - subjektyvus ir objektyvus. **Jie negeba būti empatiški, suteikti pagalbą vienas kitam, pas juos vyrauja abejingas, atsiribojęs požiūris į bendravimą su bendraamžiais.** Jie nerodo jokie emocinio įsitraukimo nei į savo, nei į kito vaiko veiklą. Taip pat jie nejaučia poreikio būti įvertinti, nelygina savęs su kitais, nerungtyniauja ir nekonkuruoja. Jų vaikiški konfliktai vangūs, emociškai suspausti, skurdūs. Pagrindinis ir praktiškai vienintelis bendravimo poreikis (ir konfliktų priežastis), kurį turi visi vaikų globos namų priešmokyklinukai, tai suaugusiojo dėmesys ir geranoriškas santykis. Šie vaikai labiausiai save suvokia per suaugusiojo dėmesį ir požiūrį, tai yra išorinis jų savimonės ramstis (paprastai tai būdinga kūdikystėje).

Sprendžiant iš šių duomenų galima daryti išvadą, kad vaikams augantiems ne šeimoje nesusiformuoja tapatybės struktūra. Jų savasis AŠ reikalauja išorinės atamos, kurią gali suteikti ryškus ir asmenišką suaugusiojo santykis, tačiau ne kitas vaikas. Tai reiškia, kad santykio su bendraamžiu formavimas ir vystymasis priklauso ne tik ir ne tiek nuo bendros veiklos tarp vaikų, kiek nuo vaiko savivokos lygio; o tai gali duoti tik subjektyvus, asmenišką suaugusiojo santykis

ankstyvame vaiko raidos etape. Vaikai, kurie auga be šeimos, neturi tokio santykio su niekuo. To pasekoje vaikų savasis AŠ lieka neišvystytas, todėl jie nebeturi galimybių nei emociškai įsitraukti į bet kokią veiklą, nei kurti pilnavertišką santykį su savimi bei kitais žmonėmis.

Tačiau manoma, kad pirmoji santykių su motina patirtis dar pilnai nenusprendžia vaiko asmenybės ir likimo. Kaip rodo tyrimai, tarpasmeninių santykių bei savimonės raida ir toliau intensyviai vystosi viso priešmokyklinio etapo metu ir patiria daug kokybinių pokyčių. **Priešmokyklinis amžius ypatingai svarbus laikotarpis asmenybės ir tarpusavio santykių formavimuisi, kai intensyviai formuojasi motyvacinė sfera, susikuria asmeniniai elgsenos modeliai, vystosi savimonė ir požiūris į kitus. Šiuo metu vis dar įmanoma įveikti įvairias deformacijas santykiuose su kitais, pašalinti savojo AŠ fiksaciją, padėti vaikui visapusiškai išgyventi skirtingus amžiaus vystymosi etapus.**

Deja šiuolaikinėje priešmokyklinėje pedagogikoje šiai sričiai skiriama aiškiai per mažai dėmesio. Tai nereiškia, kad pedagogai ir auklėtojai nepastebi ar nepakankamai įvertina asmenybės ir tarpasmeninių santykių ugdymo; svarbiausia tai, kad ši subtili sritis reikalauja itin išvalgaus psichologinio - pedagoginio požiūrio. Kaip teisingai pažymėjo L. S. Vygotsky, tradiciniai pedagoginiai metodai – paaiškinimai, informacijos perdavimas, teigiamų pavyzdžių rodymas – šioje srityje yra mažai efektyvūs.

*Дошкольный возраст – ikimokyklinis ir priešmokyklinis amžius.

Parengė psichologė Monika Pranauskienė

Šaltinis: <http://www.childpsy.ru/lib/articles/id/9578.php>